

Bu çalışma, 5–9 Eylül 2012 tarihleri arasında İzmir Karaburun’da düzenlenen

“**kapitalizmin kısılcacında doğa – toplum – teknoloji**” temalı

7. Karaburun Bilim Kongresi’nde sunulmak üzere hazırlanmıştır.

Kongre sırasında bildiriye dinleyenlerin önceden okumuş olarak tartışmalara katılabilmesi için bu formatta web sitemizde yayımlanmıştır.

Atıfta bulunabilmek için yazar(lar)ın iznine başvurmanızı rica ederiz.

Karaburun Bilim Kongresi Düzenleme Kurulu

26.08.2012

BATMAN'DA MİKRO KREDİ PROGRAMI VE SOSYAL GİRİŞİMCİLİK MESELESİ

Semiha Arı ve Çağla Diner

Ağustos 2012

Özet

Bu çalışma, Batman'da Türkiye Grameen Mikrokredi Programı'nın dağıttığı mikro kredileri kullanan kadınların demografik özellikleri, gündelik yaşamları ve yaşam koşulları hakkında ayrıntılı bilgiler sunacak. Çalışma aynı zamanda kadınların mikro krediyi nasıl kullandıkları bilgisiyle birlikte, onların program hakkındaki görüşlerini ve borçluluk deneyimlerini de ortaya koyacaktır.

Çalışma, görüşülen kadınların yaşam koşullarına, mikro krediyi ne gibi amaçlarla kullandıklarına, yoksulluk ve borçlulukla kurdukları ilişkilere yakından bakarak, böyle bir programın uygulamaya konulmasını ve kadınların yaşamlarını dönüştüremediğinin açıkça görülmesine rağmen devam ediyor olmasını sorguluyor.

Bu sorgulamayla, finansal aktivitelerin şişmesi ile varlığını sürdüren kapitalist üretim tarzı, hâkimiyeti giderek artan neoliberal yönetim mantığı ve Grameen Bank'ın kurucusu Muhammad Yunus tarafından geliştirilen sosyal girişimcilik gibi konular hakkında daha fazla düşünme olanağı yakalamayı umuyoruz.

Anahtar Kelimeler: mikro kredi programı, kadın yoksulluğu, neoliberal yönetim mantığı, sosyal girişimcilik.

Yoksullukla Mücadelede “Onurlu” Bir Yaklaşım: Türkiye Grameen Mikrokredi Programı

Grameen Bank (GB) modelinin Türkiye'deki uyarlaması olan Türkiye Grameen Mikro kredi Programı (TGMP), yoksulun başkasına avuç açmadan, “onurlu” bir biçimde çalışarak para kazanabileceği ve hatta aldığı kredinin miktarını her sene artırmak suretiyle bir “sermaye birikimi merdiveni” oluşturabileceğini iddia ediyor (TGMP, 2008). Bu iddiayı dikkate alan hükümet, medya, hayırsever zenginler ve holding sahipleri de –aşağıda göreceğimiz üzere- el ele vererek bu programı ülkenin dört bir yanına yayma gayreti içine girmişlerdir. Bu

bölümde, Batman şubesindeki TGMP görevlileriyle yaptığımız görüşmelere de dayanarak, programın devletle ilişkisi, destekçileri ve uygulamaları hakkında bilgiler vereceğiz.

TGMP ilk şubesini 2003 yılında Diyarbakır'da açmış ve kısa sürede sadece Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde değil, Türkiye genelinde hızla yayılmaya devam etmiştir. Programın bugün itibarıyla 63 ilde 85 şubesi ve 60.772 üyesi bulunmaktadır. Batman şubesi ise, 2006 yılında PEMİ petrol şirketinin sağladığı fonlarla Kozluk ilçesinin Yanıkkaya köyünde açılmıştır. Uygulamalar bugün Kozluk ilçesiyle beraber, Batman'ın sekiz köyünde ve merkezindeki hemen tüm mahallelerde devam etmektedir. Araştırmayı yaptığımız tarihte (Ocak 2012) Batman'da toplam 1,100 üye vardı ve geri ödeme oranı %100'dü. Batman'daki ofiste dört kişi çalışıyordu ve maaşları Türkiye İsrافی Önleme Vakfı (TİSVA) tarafından ödeniyordu. Ofis ise Valiliğe bağlı bir toplum merkezinde faaliyet gösteriyordu.¹

Diyarbakır'daki projenin kuruluş aşamasına devletin önemli bir katılımı oldu ve Valilik her konuda katkıda bulunacağını teyit etti, ancak uygulamayı Grameen Vakfı ve TİSVA gibi iki sivil toplum kuruluşu üstlendi. Grameen Vakfı ile yapılan anlaşma, Bangladeş'teki mikro kredi programının bir modelinin Diyarbakır'da uygulanmasıydı. Buna yönelik olarak Grameen Vakfı'nın Bangladeş'ten atadığı üç mikrofinans uzmanı, projenin Diyarbakır ve Bismil'de uygulanmasından sorumlu olmuştu. TİSVA'nın görevi ise, proje için gereken finansal kaynağı yaratmaktı. Hatta Vakfın bu kaynağı sağlamak için Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'ndan mikro kredi projesine nakit para aktarılmasını sağlaması, önemli sosyal politika tartışmalarına yol açmıştı (Adaman ve Bulut, 2007: 24).

TGMP her ne kadar iki sivil toplum kuruluşu tarafından yürütülüyor olsa da, bu programın daha fazla yaygınlaşması ve tüm topluma tanıtılması konusunda devletten gelen önemli bir desteği görüyoruz. Projeyi Türkiye'ye getiren Aziz Akgül, bunu her ne kadar TİSVA Mütevelli Heyeti Başkanı sıfatıyla yapmış olsa da, o dönem aynı zamanda AKP Diyarbakır milletvekiliydi. Bu durum ise daha en başından bunun bir AKP projesi olduğu algısını yaratmıştı.

Aslında sadece Türkiye'de değil, dünya genelinde mikro kredinin hükümetler tarafından memnuniyetle karşılandığını ve desteklendiğini görüyoruz. Çünkü devletler böylelikle –tam da neoliberal politikalarla uyumlu olarak- yoksul vatandaşlarına karşı en temel sorumluluklarını yerine getirmekten kurtulmuş oluyorlar (Cockburn, 2006). TGMP örneğinde de, mikro kredinin daha fazla yaygınlaşması için Başbakan, Bakanlar ve AKP'li

¹ 23 Ocak 2012 tarihinde yazarlar tarafından TGMP görevlisiyle yapılan mülakat.

milletvekilllerinden gelen ciddi bir desteği görüyoruz. Örneğin, 25 Temmuz 2008’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde “10,000’inci Üyeye Grameen Mikrokredi” töreni yapılmış ve törende dönemin Meclis Başkanı Köksal Toptan, Başbakan Tayyip Erdoğan ve Aziz Akgül uygulamalardan ne kadar memnun olduklarını, mikro kredinin ne kadar başarılı olduğunu ve daha fazla yaygınlaşması gerektiğini ifade eden konuşmalar yapmışlardı. Törene hayırsever iş kadınları/adamları, bazı holding başkanları, bankaların genel müdürleri de dâhil olmak üzere geniş bir katılım gerçekleşmişti. Başbakan’ın konuşması ise mikro kredinin nasıl bu denli yaygınlaştığını ve benimsendiğini anlamak açısından önem taşıyor:

“Bugün sayının on bin rakamına ulaşmış olmasından dolayı son derece mutlu ve gururlu olduğumu ifade etmek istiyorum. On bin kardeşimiz, çok küçük sermayelerle üretmeye, kendisine, ailesine, ülkesine katkı sağlamaya başladı. Üstelik bunu, devlet hazinesinden, maliyeden tek kuruş kullanmadan başardılar.”
(TGMP, 2008)

Devlet desteğinin yanı sıra TGMP’nin geniş yelpazede bağışçısı ve destekçisi bulunmaktadır. Açılan şubeler kişi ya da kurumların yaptığı bağışlar ve İl Özel İdare’lerinin² sağladığı fonlarla kuruluyor. Mesela Whole Planet Foundation, Açık Toplum Vakfı, bazı belediyeler ve hatta yoksulları “kredi verilemez” olarak ilan eden bankalar (HSBC ve Citibank) bile destekte bulunuyor. Ancak programın en önemli finansal kaynağını bağışlar oluşturuyor. Mesela sadece 2012 yılında, finansal tabloların hazırlanış tarihi olan 30 Nisan 2012’ye kadar, TGMP’ye şahıslar ve kurumlar tarafından 1,505,964 TL bağış yapılmış (TİSVA, 2012). Bağışlar da büyük ölçüde iş kadınları/adamları ve holdingler tarafından sağlanıyor. Mesela TGMP’nin yirmi şubesi tamamen bağışlarla kurulmuştur.³ Herhangi bir TGMP şubesi için azami beş yıl boyunca bağış yapıldığında ise, şubeye bağış yapan kişinin adı veriliyor (Lofça, Aydın, Güngör ve Büyükyenigün, 2010). Ayrıca TGMP’nin web sayfasında “Bağış yapın, bağışlarınız ile peri masalı yazılsın.” ibaresiyle online olarak da bağış toplanıyor.

² 04.03.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu’nun 6. maddesi ile İl Özel İdareleri’ne, yoksullara mikro kredi vermeleri için görev ve yetki verilmiştir. İl Özel İdare Kanunu’nun 6. Ve 64. maddelerine göre, valiler mikro kredi uygulamasını Türkiye İsrâfi Önleme Vakfı ya da herhangi bir sivil toplum kuruluşu ile beraber yapabilirler. Hatta bu hususta, 2005 yılında Ankara’da “Valiler Toplantısı” yapılmış, toplantıya katılan valilere mikro kredi uygulamaları ayrıntılı bir şekilde anlatılmış ve alabilecekleri inisiyatifler görüşülmüştür. Birçok ilde İl Özel İdareleri söz konusu maddeler çerçevesinde, mikro krediye bir Valilik uygulaması olarak finansman sağlamaktadır (Lofça, vd., 2010).

³Tamamen bağışla kurulan şubeler: Diyarbakır Hüsnü Özyeğin Ergani Şubesi, Kayseri Hamdi Akın Şubesi, Şanlıurfa Eyüp Cenap Gülpınar Siverek Şubesi, Kahramanmaraş Turgay Ciner Elbistan Şubesi, Siirt Nihat Özdemir Kurtalan Şubesi, Hatay Ramazan Öz İskenderun Şubesi, Balıkesir M. V. Holding Şubesi, Elazığ Vehbi Bilgin Şubesi, Afyonkarahisar Asım Kocabıyık Şubesi, Artvin Nihat Gökyiğit Şubesi, Konya Feyyaz Berker Şubesi, Erzincan Ayten Çoşkun Eğin Başpınar Kemaliye Şubesi, İstanbul Vuşlat Doğan Sabancı Bağcılar Şubesi, İstanbul Sema Doğan Çatalca - Arnavutköy Şubesi, İstanbul Brj Sancaktepe Şubesi, İstanbul Ayşe Işıl Coşkun (Zaim) Eyüp Şubesi, Samsun Galip Öztürk Salıpazarı Şubesi, Samsun Galip Öztürk Ayvacık Şubesi, İstanbul Şişli Rotary Şubesi, İstanbul Sarıyer Rotary Şubesi.

Piyasa seviyelerinin çok üstünde faiz oranı⁴ uygulamasına rağmen, TGMP'nin bağıslara bu denli bağımlı olması, programın halen kendi sürekliliğini sağlayabilen bir yapıya kavuşmadığını gösteriyor. Bu bağısların ve Valiliğin sağladığı kamu kaynaklı fonların kesilmesi durumunda ortaya çıkacak maliyetlerin nasıl karşılanabileceği ise oldukça belirsiz bir durum (Adaman ve Bulut, 2007: 208).

Mikro Kredi Programının uygulanması: Kredi türleri, faiz oranı, eğitim ve mikro sigorta

TGMP'de mücadeleci kredi, temel kredi ve girişimci kredi olmak üzere üç çeşit kredi uygulaması var. Mücadeleci kredi sadece dilencilere yönelik bir uygulama; onlara ya 50-100 TL veriliyor ya da para kazanmaları için kapılarının önüne tartı, şeker gibi şeyler konuluyor. Ancak bu kredi türü Batman'da hiç uygulanmamış. En yaygın verilen kredi türü 700 TL'lik temel kredidir. Üye, temel krediye başladıktan sonra eğer ödemelerini düzenli yaparsa, aldığı kredinin miktarı 1,200 TL'ye kadar çıkabiliyor. Sürekli kazanç getiren bir iş yerine sahip olan ve toplantılara düzenli katılan kadınlara ise miktarı 10,000 TL'ye kadar çıkan girişimci kredisi veriliyor. Araştırmayı yaptığımız sırada Batman'da on beş kadın girişimci kredisi alıyordu.

Krediler ise, GB'de olduğu gibi, kadınların birbirine kefil edilmesi esasına dayalı sosyal teminat mantığıyla veriliyor. Kadınlar önce beş kişilik grup kuruyor ve TGMP'ye mikro kredi başvurusunda bulunuyor. Grup kurmanın şartları ise kadınların aynı mahalleden olmaları, aynı evde yaşamamaları ve birbirlerine güvenmeleri olarak belirlenmiş. Kadınlar TGMP'ye başvurduktan sonra bir hafta süren bir eğitim programına katılıyorlar ve eğitimi "başarıyla" tamamladıklarında krediyi almaya hak kazanıyorlar. Eğitimin amacı kadınlara mikro kredi almaları durumunda ne kadar hizmet bedeli (aslında faiz) ödeyeceklerini, uymaları gereken kulları anlatmak ve kadınlarla ilgili ayrıntılı bilgiler edinmek. Eğer kadınlar tüm kuralları öğrenir ve borçlarını ödeyecekleri konusunda görevlinin güvenini kazanırsa, mikro krediyi almaya hak kazanıyor.

Geri ödemeler ise, kredi alındıktan üç gün sonra başlıyor ve %15'lik faiz oranıyla beraber haftalık ödemeler şeklinde kırk altı hafta sürüyor. Kadınlar her hafta, TGMP tarafından belirlenen merkezlere⁵ giderek taksitlerini ödüyor ve ödendiğine dair bir fiş alıyor. Mesela 700 TL alan birinin haftalık ödemesi 20 TL olup bunun 17,5 TL'si "hizmet bedeli", 2,5 TL'si

⁴ Faiz konusu aşağıda ayrıntılı olarak anlatılacak.

⁵ Kadınların borçlarını ödemek için her hafta toplandıkları evlere merkez deniyor ve burada birden fazla grup bir araya gelebiliyor.

de üyenin “kumbara”sına giden paradan oluşuyor. Türkiye’deki ilk mikro kredi programı Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi, kredi üzerinden aldıkları paranın faiz olduğunu belirtirken, TGMP bunun kesinlikle faiz olmadığını, sadece hizmet karşılığında alınan bir “bedel” olduğunu ifade ediyor. Elbette buna “hizmet bedeli” demek, alınan farkın faiz olduğu gerçeğini değiştirmiyor, fakat Güneydoğu’da yaşayan geniş dindar kitlelerin mikro kredi karşısındaki direncini kırmada çok işlevsel bir rol oynuyor. TGMP’nin bu direnci kırmaya yönelik girişimi sadece bir isim değişikliğiyle sınırlı kalmamış ve alınan farkın faiz olmadığını göstermek için Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan 5 Kasım 2004 tarihli bir fetva⁶ çıkarılmış. Program görevlileri faiz korkusu nedeniyle mikro kredi almak istemeyen üyelere bu fetvayı gösterdiklerini söylüyorlardı. Aziz Akgül de alınan farkın faiz olmadığını şöyle açıklıyor:

“Mikro kredi uygulamasındaki kurumsal bakış, geleneksel bankacılık sisteminde faizin para üzerinden kazanılan bir para olduğudur. Dolayısıyla yoksullar üzerinden para kazanmak da ahlaki bir davranış değildir. Sadece mikro kredi uygulamalarında sürdürülebilirliğin sağlanması için kredi verilenlerden bir hizmet bedeli talep edilmektedir.” (Lofça, vd., 2010).

Program görevlileri de kadınlara hizmet bedelini anlatırken “Biz arabayla size geliyoruz, kırtasiye masraflarınız oluyor, o yüzden bunun parasını sizden alıyoruz.” diyorlar. Ancak, her kadına aynı hizmet gitmesine rağmen hizmet bedeli neden alınan kredinin miktarına göre değişiyor? Mesela 700 TL alan bir üye fazladan 105 TL öderken, 7,000 TL alan bir başka üye fazladan 1050 TL gibi ciddi bir fark ödüyor. Yani burada alınan fark hizmete göre değil, kredinin miktarına göre değişiyor. Bu durum ise klasik bankacılık sisteminde uygulanan “para üzerinden faiz alma” durumuyla büyük bir benzerlik gösteriyor.

Kumbara ise, “kadınlar için birikim olsun” diye tanıtılıyor. Örneğin haftalık ödemesi 15 TL olan biri en az 1 TL de kumbaraya atmak zorunda bırakılıyor. Kadınlar kırk altı hafta sonunda bu biriken parayı geri alıyor ya da son haftalardaki borçlarını denkleştirmek için kullanabiliyor. Kumbarada biriken paranın tamamını borçlar bitmeden almak mümkün değil; kadınlar ancak ihtiyaçları olan durumlarda yarısını alabiliyorlar. Yani bu her ne kadar “sizin için” mottosuyla yapılsa da, zorunlu olması “zora dayalı birikim” gibi bir durumu ortaya çıkarıyor.

⁶ Fetva şöyle: “İlgili yazınızda anlatıldığı şekilde fakirliğin ve işsizliğin azaltılmasına yönelik olarak oluşturulan Mikro Kredi uygulamasında, proje ile ilgili işletme maliyetlerini ve gerekli masrafları karşılamak, projenin devamını sağlamak amacıyla, kredi alanlardan Hizmet maliyeti adı altında tahsil edilen fazlalık, faiz değildir.” (Tarih: 5 Kasım 2004).

TGMP'nin kadınların "iyiliği" için zorunlu kıldığı bir başka şey de henüz yeni başlayan mikro sigorta uygulaması. Bu uygulamayla beraber kadınlara TGMP üyesi oldukları süre boyunca hayat sigortası yapılıyor ve her ay 1 TL ödemeleri bekleniyor. Görevliye göre buradaki amaç, kadınları sigortalı olmaya teşvik etmek ve onları güvence altına almak. Sigorta doğal afet, yangın, ölüm ve bir de koca şiddetini kapsıyor. Mesela kadının vücudunda kalıcı bir hasar kaldığında ya da dayak sonucunda sakat, kör, topal kalması durumunda sigorta ona para ödüyor; ölmesi durumunda ise ailesine 10,000 lira ödeniyor.

Mikro kredi Kullanan Kadınların Deneyimleri

2011 ve 2012 yılının Ocak ayında Batman'da mikro kredi kullanan 17 kadınla yirmi bir derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.⁷ Kartopu yöntemiyle görüşülen on iki kadın, miktarı en fazla 700 TL'yi bulan temel kredi kullanıyordu. Görüşülen beş kişi ise miktarı 7,000 TL'ye kadar çıkan girişimci kredisi alıyordu. Girişimci kredisi kullanan kadınlara TGMP Batman şubesi yetkililerinin "başarı örnekleri" diye adlandırdıkları kişilere yönlendirilmesi sayesinde ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra 2011 yılında bir TGMP görevlisiyle beraber, kadınların borçlarını ödedikleri üç merkezde 25 kadınla kısa görüşmeler yapılmış ve mikro kredi başvurusunda bulunan bir grubun eğitim toplantısına gidilmiştir. Bu bölümde kadınların deneyimlerini yoksulluk ve gündelik yaşam, mikro krediyi kullanma biçimleri, borç ve faiz gibi temalar çerçevesinde ele alarak niteliksel bir değerlendirme yapacağız.

Kadınların Yoksulluk Halleri ve Gündelik Yaşamları

Özellikle Batman'ın yoksul ve kenar mahallelerinde yaşayan kadınlarla yaptığımız mülakatlarda, anlatılarının ana temasını fakirlik, mahrumiyet ve yoksullukla ilgili unsurlar oluşturuyordu. Onların anlatılarında yoksulluklarını ifade eden şeyler, kimi zaman yemek alacak paranın olmaması, kendileri için hiçbir şey alamamak, çocuklarını okula gönderememek ve temel ihtiyaçlarını ancak borçla temin edebilmektir. İşsizliğin ve yoksulluğun getirdiği bir diğer önemli sorun ise, son derece kötü evlerde yaşamalarıydı. Mesela yedi kadın tuvaleti ve banyosu dışarıda olan, derme çatma, tek ya da iki odalı evlerde aileleriyle beraber yaşamaya çalışıyordu. Nitekim "En büyük hayaliniz nedir?" sorusuna verdikleri cevaplar da iyi bir evde yaşama arzusunu ifade ediyordu:

"Durumumuz olsaydı. Gelirimiz olsaydı. Bir evimiz olsaydı. En büyük beklentim evdir. Ev yüzünden biraz sıkıntı yaşıyoruz. Yazın evde akrep çok oluyor,

⁷ İki kadınla hem 2011 hem de 2012 yılında görüşüldü. Tüm birebir görüşmeler kadınların evinde, iş yerinde ya da komşularının evinde yapıldı ve yarım saat ila bir saat arasında sürdü. Dört kadınla Kürtçe mülakat yapıldı ve daha sonra Türkçe'ye çevrildi. Bu çalışmada, görüşülen kadınların isimleri değiştirilmiş ve takma isimler kullanılmıştır.

ilaçlıyoruz. Daha sıcak olmadan (hava ısınmadan) dama çıkıyoruz, damda yatıyoruz. Hava soğumaya başladığı zaman giriyoruz eve. Çocuklarım hastalandı, soğuktan ve ilaçtan astım oldular. Çocuklarımı çok tedavi ettim bu yüzden uzun süre.” (Zozan)

“Kendime bir ev almak istiyorum. En büyük hayalim odur, başka hiçbir şey istemiyorum. Kiradan kurtulayım yeter. İş olsa zaten ev de alırız. Ama iş olmasa ne ev alırsın ne yer içersin.” (Berfin)

Görüştüğümüz kadınlar arasında yoksulluğu belki de en şiddetli yaşayanlardan birisi Berfin’di; beş çocuğu vardı ve eve düzenli bir para girmiyordu. Valilikten aldığı kömür yardımı ve çocuk maaşı (altı ayda 130 TL) dışında hiçbir geliri yoktu; tek güvencesi yeşil karttı. Evde hiç kimse çalışmadığı için temel ihtiyaçlar çoğunlukla borçla karşılanıyordu. Onun yoksulluk algısı, her şeyden mahrum olmak demektir:

“Fakirlik gören anlar nasıl olduğunu. Bazen hiç yemek de olmuyor mesela. İnsan çalışmasa, kocası çalışmasa, oğlu çalışmasa nereden gelecek? (...) Arkadaşlar mesela komşu veriyor. Tanıdıklar var, veriyorlar, giyiyoruz. Bayram oldu mu elbise alıyoruz, olmadı mı almıyoruz valla, onu yalan söylemem ben. Yani işte fakirlik öyledir (...) Başkalarının eskileriyle ömür çürüttük gitti. Ne yapalım? Allaha çok şükür. Dünya öyledir kardeşim, boştur. İnsan yaşıyor. Paran yoksa, işin yoksa, evin yoksa... Yemin ederim daha çocuklarıma okul elbisesini almamışım. Bak okulun ikinci yarısı da gitti, daha elbise (önlük) almamışım onlara. Böyle elbiselerle gidiyorlar. E ne yapayım? Öğretmen diyor, ben de yalvarıyorum. O da acıdı bize, idare edeceğim diyor. Yani olmadığında fakirlere çok zordur.” (Berfin)

Yoksulluk durumu kadınların gündelik yaşamlarını belirleyen en önemli unsurlardan biriydi. Çünkü bu nedenle kadınlar mahallerinden dışarı çıkamıyor ve eve/ev işlerine daha fazla hapsoluyorlardı. Kadınlara bir günlerinin nasıl geçtiğini, dışarıya (örneğin çarşıya) ne sıklıkla çıktıklarını ve en son ne zaman bir yerlere gittiklerini sorduğumuzda aldığımız cevaplar da bunu doğruluyordu. Sakine, “Valla insan ister her yeri de gezmek, ama para olmadıktan sonra zor.” diyordu mesela.

Elbette kadınların gündelik yaşamlarını ev eksenli yaşamalarına neden olan tek ve en önemli neden ekonomik yoksulluk değildi. Ancak onlar kadın olmalarından dolayı belki de yoksulluğu iki kat daha ağır yaşıyorlardı. Berfin örneğine baktığımızda, onun yoksulluğu

kocası ve çocuklarıyla beraber yaşadığını görüyorduk. Ancak, karı-koca yoksulluğu beraber yaşasa da, toplumsal cinsiyet rollerinin erkeklere tanıdığı ayrıcalık, Berfin'nin kocasına dışarıda da bir yaşam alanı sunuyordu:

“O çalışsa çalışmasa her gün çıkıyor. Ben onun işine karışamıyorum. Çünkü evin içinde, mesela yemek, iş, çarşı benimdir, ama dışarısı onundur. Hakkım yok ki ona sorayım.” (Berfin)

Mikro kredi savunucularının en çok vurguladığı konu kadınların yaşadığı ağır yoksulluk ve bunun giderilmesinin en etkin yolunun mikro kredi olduğudur. Muhammad Yunus da “En yoksula yardım etmeyi amaçlıyorsak ilgimizi kadınlara yönlendirmek zorundayız. Kadınlar, yoksulluğu ve açlığı erkeklere oranlara çok daha yoğun şekilde yaşıyorlar.” diyerek, mikro kredinin neden özellikle kadınlara verilmesi gerektiğini böyle açıklıyor (Yunus, 1998: 59). Böylelikle literatürde de “yoksulluğun kadınsılaşması” olarak geçen ciddi bir sorunun mikro kredi yoluyla çözülebileceği inancı yaratılıyor; yani bu sorunun nedeni basitçe mali kaynaklara erişememek olarak gösteriliyor. Ancak yoksulluğa yönelik feminist yaklaşımlar, cinsiyet eşitsizliklerinin ve aile içindeki önyargıların, iş gücü piyasalarının, yasal kodların ve dünyanın her yerindeki siyasal sistemlerin, yoksulluk karşısında kadınları erkeklerden daha savunmasız kıldığına dikkat çekiyor (Moghadam, 2005: 6).

Toplumdaki ve ev içindeki cinsiyet hiyerarşilerinin kadınları yoksulluğa karşı daha savunmasız bıraktığı olgusunu, yoksul mahallelerde görüştüğümüz kadınlarda da gözlediğimizi söyleyebiliriz. Elbette yoksulluğu hane olarak yaşıyorlardı, fakat bu durum “kadınlık” rollerinin getirdiği yüklerle birleşince, kadınların gündelik yaşamları her şeyden mahrum olma noktasına varıyordu. Kadınlar gün içinde ev işi ve çocuk bakımını (varsa hasta ve yaşlı bakımını da) sürdürüp yeniden üretim kısılacında yaşarken, kocaları ve/veya evdeki diğer erkekler dışarıda sosyal yaşama dâhil oluyor ve -bilhassa kıraathanelere giderek- sahip oldukları az miktarda parayı kendi keyifleri için kullanabiliyorlardı.

Kimi zaman temel ihtiyaçları karşılayamama noktasına varan yoksulluk, kadınların mikro krediyi ne için kullandığı sorusunu cevaplamada büyük bir önem taşıyor. Her ne kadar mikro kredi vasıtasıyla yoksulların serbest piyasaya dâhil olarak kendilerini yoksulluktan kurtaracakları inancı tüm dünyaya yayılmaya çalışılsa da, bu çalışmada mikro kredinin iş kurma amacı dışında kullanılmasının en önemli nedenlerinden birinin yoksulluk olduğunu göreceğiz.

Yoksul Kadınlar Mikro krediyle Ne Yapar?

2010 tarihli bir TGMP broşüründe “30,000’den fazla kadını iş sahibi yaptık. Kendi işinizi kurmak ister misiniz?” yazıyor. Görüştüğümüz TGMP görevlisi de mikro krediye kadınlara sadece iş kurmaları ya da var olan işlerini geliştirmeleri koşuluyla verdiklerini söylüyordu; ya da kadınlar yapmasa bile kocalarının iş için kullanmaları kabul ediliyordu. Görevliye göre, Batman’da mikro kredi alan kadınların %70’i mikro krediye amacına uygun olarak kullanıyordu. Yani bu, bizim araştırmayı yaptığımız dönemde Batman’da 770 kadının mikro kredi sayesinde iş sahibi olduğu ya da işine katkı yaptığı anlamına geliyor.

Hem kartopu yöntemiyle bulduğumuz hem de bir görevliyle beraber katıldığımız haftalık toplantılarda bulunan kadınlarla yaptığımız görüşmeler, mikro kredi almak için iş yapmanın şart koşulması ya da mikro krediyle iş sahibi olma iddialarını büyük ölçüde doğrulamıyor. Aslında şöyle bir durum var: Görevliler ilk etapta kadınlara “Bununla el işi yapın, para kazanın, ayaklarınızın üzerinde durun...” gibi şeyler söylüyor, ancak daha sonra paranın ne amaçla kullanıldığını denetlemiyorlar. Geri ödemeler düzenli ve eksiksiz yapıldığı sürece, paranın aslında iş için kullanılıp kullanılmadığının bir önemi kalmıyor. Kadınlar da amaç dışı kullanabileceklerini bildikleri için, mikro krediye genellikle başka ihtiyaçları için kullanıyorlar. Burada TGMP ve kadınlar arasında dile getirilmeyen/itiraf edilmeyen bir anlaşma var gibi görünüyor. Bu anlaşmanın varlığını hissettirdiği örnekler de özellikle haftalık toplantılarda vardı.

Haftalık toplantılarda 60 civarında üye olmasına rağmen, sadece 25’i mikro krediye ne amaçla kullandığının cevabını vermişti. Ezici çoğunluğun mikro krediyle ne yaptığı konusunda konuşmamayı tercih etmesinin nedeni, yukarıda belirttiğimiz “görevli ve kadınlar arasında dile getirilmeyen anlaşma” olarak düşünülebilir; yani bu kadınlar, görevlinin de iyi bildiği üzere, mikro krediye iş yapmak için kullanmamıştı, ama ne iş için kullandıklarını da söylemek istemiyorlardı. Ancak, bu “dile getirmeme durumu” hepsi için geçerli değildi: 25 kadının 13’ü “Mikro krediyle el işi/gözleme yaptım.”, “Bir kısmını işe yatırdım.”, “İşe yatırdım ama para kazanamadım.” gibi cevaplar verirken, 12 kişi açıkça, “Borç ödedim.”, “Kocama verdim.”, Hastane masraflarına verdim.”, “Evi tamir ettim.” gibi cevaplar vermişti.

Bizim kartopu yöntemiyle bulduğumuz 12 kadından hiçbiri mikro krediyle iş sahibi olmamıştı. Sadece iki kişi çalışıyordu, ama icra ettikleri terzilik mesleğini uzun yıllardır (biri 10 diğeri 17 yıldır) devam ettiriyordu. Bunlardan biri mikro krediye üç, diğeri dört kez almış

ve her ikisi de çektikleri ilk mikro krediyle dikiş makinesi almışlardı; yani burada bir kereliğine de olsa mikro krediyi işe katkı yapmak amacıyla kullanma durumu var. Ancak birinci dönem mikro kredi borçlarını ödedikten sonra almaya devam ettikleri kredileri, evin ihtiyaçlarını karşılamak ya da borç ödemek amacıyla kullanmışlardı.

Diğer 10 kadın mikro krediyi borç ödeme, erzak alma, evi tamir etme, hastane masrafi karşılama gibi ağırlıklı olarak temel ihtiyaçları gidermeye yönelik alanlarda kullanmıştı. Mesela Zozan ve Berfin, evin yiyecek/içecek ihtiyaçlarını toptancılardan ya da bakkallardan veresiye olarak temin etmiş ve daha sonra mikro krediyle oraya olan borçlarını kapatmışlardı:

“İşte 500 aldım geçenlerde; iki üç aydır (...) Bana lâzımdı. Toptancıdan eşya getirmiştim, parası (borcu) bendeydi, gittim[mikro krediyi] ona verdim (...) Eşya, yiyecek filan. Babaları çalışmıyordu. Erzak aldım.” (Berfin)

“Allah razı olsun yine bakkallar borç (veresiye) veriyorlar. Vermeselerdi çok zor olurdu, aç kalırdık.” (Zozan)

Yukarıda değindiğimiz üzere, yoksulluğun bir sonucu olarak yaşadıkları en büyük sıkıntılardan biri kötü evlerde yaşamalarıydı. Evler yaşanılabilir durumda olmayınca, mikro kredi kadınların bu eksikliklerinin bir kısmını da olsa kapatmaları için aslında “kötü gün dostu” görevi bile görüyordu. Mesela Zelal, mikro krediyle sürekli akan damına naylon almıştı. Rojda da yedi çocuğuyla yaşadığı iki odalı evini biraz yaşanılır kılabilmek için, aldığı üç dönem mikro krediden birini evin tamirine harcamıştı.

Temel ihtiyaçlardan yoksun olma, mikro kredinin amaç dışı kullanılmasının en önemli nedenlerden biri olmak düşünülmelidir. Ancak bu, kadınların mikro krediyle bir iş kurmasının önündeki tek engel değil. Örneğin dört kadın mikro krediyi iş için kullanma ve para kazanma umuduyla almış, fakat bunu gerçekleştirememişlerdi. TGMP, kadınlara bir alışveriş merkezinde mikro kredi kullanan kadınların el işlerini sergileyip satabilecekleri bir dükkân açmış ve mikro krediyi verirken “Sizin için dükkân açtık, orada satar para kazanırsınız.” demişti. Kadınlar da buna güvenerek mikro krediyi almış, fakat hiçbir şey umdukları gibi olmamıştı. Hatta kadınlardan biri TGMP’nin onları kandırdığını düşünüyordu:

“Vallah söylemeseydiler size dükkân açacağız, eşya getirin satacağız, doğrusu biz almıyorduk. O durumda yani bizi kandırdılar. Dediler işte bir dükkân açmışız, eşyanızı getirin, satın, bir şeyler yapın. Ben de onun için aldım. Dedim alacağız, bir şeyler götürüp satacağız, belki onun (mikro kredinin) borcunu ödeyeceğiz. Ama bir ay belki olmadı, dediler dükkânı kapattık gelin eşyalarınızı götürün (...)

Herkes yazma yaptı, çorap yaptı, paspas yaptı. Ben tülbent yapmıştım. Götürdük, diyorduk yavaş yavaş götüreceğiz. Ama daha bir ay olmadan dükkânı kapattılar (...) Valla bazıları (el işleri) kayboldu. Hiçbir şey satılmadı.” (Zelal)

Görevli, dükkânın kapanmasının nedenini, kadınların becerikli olmamasına ve işi yürütememesine bağlıyordu; yani kadınlar, onlara verilen bu fırsatı iyi değerlendirmemiş ve başarısız oldukları için dükkân kapanmıştı. Ancak, girişimci üyelerden biri, satışların aslında iyi olduğunu, fakat Valiliğin dükkânı sadece altı aylığına tahsis ettiğini ve süre dolunca da dükkânın kapandığını söylüyordu. Hatta kendisi de ilk etapta orada bir tezgâh açarak hem kendi ürünlerini hem de diğer kadınların ürünlerini onlar adına satmıştı.

Ancak en temelde, kadınların bir iş edinmesine engel olacak yapısal bir sorun var: En fazla ilkokul düzeyinde eğitim almış, okur-yazar olmayan, hiçbir mesleki eğitim görmemiş, hayatları ev içinde yeniden üretim kısılacında süren, özellikle de muhafazakâr yapı nedeniyle evden çıkması bile zor olan kadınlar Batman’da ne iş yapabilir? Kadınlara mikro krediyi tekrar iş yapmak için kullanıp kullanmayacaklarını ve genel olarak bir iş sahibi olmak isteyip istemediklerini sorduğumuzda, verdikleri cevaplar kadınların güçsüzlüğünü sermayeden ve paraya erişimden yoksun olmalarına bağlayan mikro kredi varsayımlarının gerçeklikten ne kadar uzak olduğunu gösteriyordu:

“Ama benim gibi biri de ne yapabilir ki? Okumamışız, bir diplomamız yok, bir okumamız yok. Bir şey geliyor imza atacağız, ne olduğunu bile bilmiyoruz imza atıyoruz. Ne yapabiliriz ki? Neyi başarabilirim? Yani yapacağım şey ya yine bir lokantada ev yemekleri olur ya da bulaşıkçı olur ya da temizlikçi olur. Zaten bunları da evde yaptığım için gerek duymuyorum. Diyorum ne yapabilirim ki? Neyi başarabilirim ki?” (Emine)

“Ne iş yapacağız ki? Biz mecbur olduğumuz için alıyoruz. İhtiyacım olmasa niye alayım ki? Niye o kadar fazla ödeyeyim ki?” (Sakine)

Yapılabilecek başka bir iş olmayınca da pek çok kadın, görevlilerin de tavsiyesine uygun olarak, ev içi sorumluluklarının bir devamı olan ve “kadın işi” olarak adlandırılan alanlarda yoğunlaşıyorlar. Bu tarz işler her ne kadar “gelir getirici işler” olarak tanımlansa da, kazanç getirip getirmediği ayrı bir konu. Bir kere kadınların bu satışı nerede ve kime yapacakları gibi önemli bir sorun var. Hemen hepsi el işi ya da gözleme yapmayı zaten biliyor; yani bu tarz ürünleri satın almaya ihtiyaçları yok. Bununla beraber, kadınların önemli bir kısmının yaşama alanının ev ve mahalle ile sınırlı olduğunu ve satışı bu alan dâhilinde yapacaklarını hesaba

katmak gerekiyor; yani kadın ürünlerini yine kendisi gibi el işi yapmayı bilen, ama en önemlisi alım gücü son derece sınırlı olan komşularına satmak durumunda. Zaten Türkiye’de konu hakkındaki tartışmalar, bu tür bir programın böyle yoksul bir bölgede eğitim ve istihdam olanaklarından mahrum bırakılmış yoksul kadınların kalkınmasına olanak sağlayamayacağına, bu kadınların kısıtlı imkânlarına, yaşadıkları bölgedeki piyasanın cansızlığına ve darlığına ve bu ortamda pazarlanabilir meta üretmelerinin imkânsızlığına dikkat çekmiştir (Buğra, 2007).

Sonuç olarak, yoksul mahallelerde yaşayan, şehir merkezine gidecek parayı bile bulamayacak durumda olan, parayı bulsa bile evde çocuk, hasta, yaşlı baktığı ve yaşlılardan ya da kocasından izin alamadığı için mahalle dışına çıkması çok zor olan bu eğitimsiz kadınların iş yaparak kendilerini ve ailelerini kurtaracaklarını düşünmek gerçekçi değil.

Girişimcilik Hikâyeleri

Mikro kredinin iş kurma dışında kullanıldığını gösteren örnekler çoğaldıkça, “Nerede bu girişimci kadınlar?” diye sorduk ve TGMP’nin bizi yönlendirdiği girişimci kredisi alan beş kadınla görüştük. Bunlardan ikisi hâlihazırda yaptıkları işe mikro krediyle başlamışlar ve işlerini ilerletince de girişimci kredisi almaya hak kazanmışlardı. Örneğin Berçem, ilk aldığı 700 TL’lik krediyle gümüş alıp satmaya başlamış ve işini ilerletip bir gümüş dükkânı açmıştı; görüştüğümüz sırada en son aldığı 7,000 TL’lik mikro kredi borcunu ödemeye devam ediyordu. Berçem’in gümüş işine başlamadan önce sahip olduğu satış ve pazarlama alanındaki on yıllık iş deneyimi, başarısının en önemli nedenlerinden biriydi. Seyhan’ın ise hiç iş deneyimi yoktu, fakat kuaförlük ve dikiş-nakış kurslarına gitmiş ve sertifika almıştı. Kendi deyimiyle “becerikli, aktif, akıllı ve azimli” olduğu için işini büyütmüş ve bir gelinlik dükkânı açmıştı. TGMP’den aldığı 5,000 TL’lik kredinin yanı sıra, artık bankalardan da kredi alabildiğini söylüyordu.

Diğer üç kadın ise yaptıkları işi mikro krediyle açmamıştı: Biri zaten on yedi yıldır kuaförlük yapıyordu ve yaklaşık on kez aldığı mikro krediyle ya bankaya olan borcunu ödemiş ya da evini daha lüks eşyalarla dayayıp döşemişti. Aynı şekilde on senedir esnafılık yapan Cane de dört kez aldığı mikro krediyi kredi kartı borçlarını ödemek ve sadece bir kez yeni açtığı gözleme dükkânına ürün almak için kullanmıştı. Görevlilerin “büyük bir başarı örneği” diye anlattığı Fidan ise aile fertleriyle bir grup kurmuş ve aldıkları 3,500 TL ile ailece işlettikleri fırında tatlı yapıp satmışlardı. Ancak Fidan o fırında sadece bir yıl çalışmıştı ve iş yerinin sahibi oğluydu. Kendisi çalışmasa bile girişimci kredisi almaya devam ediyordu. En son yine

aynı grupla başvurarak toplam 8,500 lira almışlardı ve paranın tamamı yine ilk seferde olduğu gibi ailece kullanılmıştı.

Bu kadınları diğerlerinden ayıran en önemli şey “girişimci ruha” sahip olmaları değil, yoksul olmamalarıydı; hepsi orta ve üstü bir eğitime sahipti ve iş deneyimleri ya da mesleki eğitimleri vardı, iyi evlerde yaşıyorlardı ve evli olan dört kişinin kocası düzenli geliri olan bir işe sahipti; yani eve düzenli olarak belli bir miktarda para giriyordu. Sonuç olarak, yoksul olmayan ve belli bir yaşam standardına sahip kadınlar –kâğıt üzerinde bile olsa- girişimci sıfatı kazanıp TGMP tarafından birer “başarı hikâyesi” olarak tanıtılır ve reklam malzemesi olarak kullanılırken, yoksul kadınlar temel ihtiyaçları için kullandıkları mikro kredinin borçlarını her hafta nasıl geri ödeyecekleri endişesiyle yaşıyorlardı. Mikro kredinin geri ödemesi elbette tüm kadınlar için zor bir süreçti, ama bu zorluk yoksul kadınlar için kat be kat daha fazlaydı.

Mikro kredi Borcunu Geri Ödeme: Kadınların Borçluluk Deneyimleri

Yunus’a göre, Grameen Bank’ın kalkınma dünyasına gösterdiği en önemli şey yoksulların kapitalistler için iyi bir yatırım olduğu ve kar getirdiğidir; çünkü yoksullar borçlarını her daim geri öderler (Karim, 2008: 14). Mikro kredi programlarının uygulandığı hemen her yerde geri ödeme oranlarının neredeyse yüzde yüz oluşu, mikro kredi savunucularının bu tarz programları “başarılı” olarak nitelendirmelerine önemli bir dayanak oluşturuyor. Batman’ da geri ödeme oranının yüzde yüz oluşu da, program görevlileri tarafından “inanılmaz bir başarı” olarak tanımlanıyordu. Çalışarak para kazanan ya da ailesi yoksul olmayan kadınların borçlarını geri ödeyebilmeleri anlaşılır bir durumken, çalışmamızda sıkça bahsettiğimiz hiçbir geliri olmayan yoksul kadınların borçlarını nasıl ödeyebildikleri, üzerinde tartışılması gereken önemli bir konu.

Görevli, borcun ödenmemesi ve hatta bir hafta bile aksatılmasının mümkün olmadığını kesin bir şekilde belirtiyordu. Onlar zaten kadınları her hafta görüyor, aileleriyle tanışıyor, borçlarını gerçekten ödeyip ödemeyeceklerini anlamaya çalışıyor, kadınları birbirine kefil ediyor ve böylelikle bir zincir oluşturuyorlardı. Bu zaten mikro krediyle yine gündeme gelen sosyal sermaye konseptiyle bağlantılı bir durum. Yani burada birbirini iyi tanıyan ve aralarında güven bağı bulunan kadınlar arasında sosyal teminat mantığıyla bir borç ilişkisi kuruluyor ve haftalık taksiti olmayan üyenin borcunu gruptaki arkadaşları ödüyor. Burada sosyal sermaye, borçların ödenmesinde garantör rolü oynuyor. Ancak hem görevlilerle hem

de kadınlarla yaptığımız görüşmelere baktığımızda sosyal sermaye politikasının, geri ödeme oranının yüzde yüz oluşunu tek başına açıklamadığını görüyoruz.

Üyelerin borçlarını ödemek için bir araya geldikleri borç merkezleri, konunun anlaşılmasında önem taşıyor. Bu merkezlerde yirmi ila kırk kadın bir araya geliyor ve orada meydana gelen bir sorundan –yani birinin borcunu ödememesinden- hepsi sorumlu tutuluyor. Görevliye göre kadınlar, sorun kendilerine yansımam diye ya taksitini ödemedi sürekli sorun çıkaran kadına kefil olmayı bırakıyor ya da onun yerine borcunu ödüyor. Çünkü kadınlar o sorunu çözmedikleri sürece kredilerinin yükselmeyeceği ve hatta bir daha kredi alamayacakları tehdidiyle karşı karşıya bırakılıyorlar.

Borç merkezleriyle ilgili diğer bir önemli konu, burada üyenin sadece çok yakın olduğu grup arkadaşlarıyla değil, aynı zamanda daha az tanıdığı ya da hiç tanımadığı kadınlarla da bir araya geliyor olması. Bu noktada ise topluluk karşısında mahcup olmaktan kaynaklanan korku, kadınların taksitlerini her hafta temin etmesinde önemli bir rol oynuyor. Görevlinin sözleri de böyle bir durumun varlığını doğruluyordu:

“Düşünün ki hani bayan geliyor, kırk tane bayan, benim param yok. Cüzi bir miktar: 20 milyon veya 10 milyon veya 15 milyon. Ben 15 [lira] için o kadar bayanın içinde ve hani sonuçta benim mahallem... Kendi mahallemdeki bayanlar. Onlara mahcup olmak istemem. 15 milyon için ‘aa işte şu parasını ödeyemedi’... Hani onu da dedirtmiyorlar kendilerine mesela. (...) Gurur da oluyor. Çünkü geliyor, onun taksiti olmuyor. Düşünsenize, geldim benim taksitim yok; kırk tane bayan her biri çıkardı bir lira verdi benim yerime. Sıkıntı değil mi? Biri senin için bir lira verdi. Senin bir liran yok. Başkası senin için bir lira verdi. Hani o biraz da gururunu kırar.”

Gurur ve mahcubiyet borç ödemedi işlevsel bir rol oynuyorsa, o halde mikro krediyi “utanç ekonomisi” (economy of shame) olarak tanımlayabiliriz (Karim, 2008: 10). Kadınlara borçlarını ödememeleri durumunda arkadaşlarını ve görevlileri zor durumda bırakacaklarına dair yapılan manevi baskı, diğer arkadaşları tarafından dışlanacaklarına ve bir daha kendilerine kefil olunmayacağına dair yöneltilen tehditler yoluyla eksiksiz tahsil edilen borçlar, fakirlerin vicdanlı, onurlu ve gururlu oluşuna bağlanıyor. Örneğin TGMP’nin Diyarbakır’daki yöneticisi Shamsul Alam Khan Chawdhury, mikro kredinin ödenmemesi karşısında bir yaptırımın olmadığını iddia ediyor ve fakirlerin “onurlu” davranarak

borçlarının hepsini ödediklerini söylüyordu.⁸ Yine TGMP'nin İstanbul'daki ilk şubesini başlatarak açtıran Vuslat Doğan Sabancı, mikro kredi alan kadınlar için "aldıkları kredinin teminatı vicdanladır" diyordu.

Bu tarz açıklamalar mikro kredinin tüm topluma yayılması için reklam işlevi görürken, durumu bu şekilde yansıtmak kadınların borç ödeme sürecinde yaşadıkları zorlukların üstünü örtüyor ve deneyimlerini göz ardı ediyor. İki kişi hariç, görüştüğümüz tüm kadınlar borç öderken çok zorluk yaşadıklarını söylüyorlardı. Aşağıdaki örneklerde de gördüğümüz üzere, hiçbir geliri olmayan yoksul kadınlar ve aileleri için faizli bir borç ödemek muazzam bir yükü:

"Yav tabii ki insan zorlanıyor. Çok zorlansam borç alacaktım yine verecektim. (...) Valla kızım ben hayatta borç almamışım kimseden biliyor musun? Aç kalsam, üç gün, beş gün içeride aç kalsam da gidip kimseden bir milyon (lira) bile almıyorum. Benim ahlâkım böyledir. Yani bir para benim elime geçse, onu kaldırıyorum mikro krediye. Mecburum. Topluyordum bir hafta bir hafta bir milyon, iki milyon harcamıyordum. Aç kalıyordum veriyordum. Ne yapayım?" (Zelal)

"[Görevliler] bize diyorlardı ki, her hafta gerekirse başka yerden borç alın paranızı verin. Kimden borç alacağız? Vallah çok zordu. Çalışmıyorduk (...) Bazen kocam çalıştığında veriyorduk, çalışmadığında bazen borç alıyorduk. Yengemden borç alıyordum. Bazen annemden istiyordum. Mesela annem veriyordu, ben ona sonra veriyordum. (...) Yani aç kalsak da o taksitleri verdik. Çok şükür hiç borçlu kalmadım, ama çok zorluk çektim. (...) Diyordum ki, Allah'ım borcum ne zaman bitecek. Bazen bayramlarda vermiyorduk bir hafta, çok mutlu oluyorduk, çok şükür bu hafta borç vermiyoruz diyorduk. [Para] yoktu zaten." (Zozan)

"Dedim [kocamın] iş yeri çalışmasa ben her hafta ben nereden getireceğim. Bir gün değil, üç değil, beş değil yani; on bir ay, kırk altı taksit ben nasıl ödeyeceğim. Çok şükür eşim ödedi yani. (...) Ödeyemediğimiz haftalar da oldu. Mesela komşulardan aldım, olduğunda onlara tekrar verdim. Bu şekilde idare ettim. Ödemesem eve haciz gelecekti. Bize başta söylediler." (Emine)

⁸ Timur Soykan, "Damla damla kredi yoksulluğu alt etti", *Radikal*, 8 Mayıs 2006, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=186707>

“Her hafta vermemiz lazım. Param olmadığında komşulardan borç alıyorum. Yeter ki üstümde borç kalmasın. Borçlardan çok korkuyorum. Borcumu ödeyemediğimde sanki böğrümde bir şey var; nasıl vereceğiz, nereden bulacağız diye. Olsa 20 lira hiçbir şey değil. Yahu ben kaç gündür Çarşamba gelecek diye stres olmuşum.” (Berivan)

Bu deneyimler, geri ödeme oranlarının yüksekliğini programın başarısına ve kadınların “vicdanlı” oluşuna bağlayan söylemleri geçersiz kılıyor. Burada şüphesiz ki bir sorumluluk duygusu ve vicdan meselesi var, ancak bu durum kadınlara baskı yoluyla dayatılıyor. Bu nedenle, hem kadınların deneyimlerini göz ardı ederek onlar adına konuşan hayırsever zenginlerin söylemleri hem de programı uygulayanların borç tahsil etmede izledikleri politikaların ne kadar etik olduğu sorgulanmalıdır.

Faiz mi, Hizmet Bedeli mi?

Görevliler her ne kadar ödenen farkın faiz olmadığını kadınlara anlatmaya çalışıp fetva gösterecekler de, görüşmelerimizde bazılarının bundan o kadar da emin olmadığını görüyorduk. Mesela Hatice çok dindardı ve faizin haram olduğunu düşünüyordu. Mikro krediyi almıştı, ama kesinlikle “faiz ödemiyorum” da diyemiyordu. Her ne kadar emin olmasa da görevlinin söylediklerine inanma ihtiyacı hissediyordu:

“[Program görevlisi] dedi işte 15 milyon vereceksin. Ama bana faiz demediler. Ben faizden korkuyorum. İşte şimdi de babam hocadır. Ben işte üç seferdir ben [mikro kredi] çekmişim, babama sormuyorum. Ben korkuyorum, söylesin faizdir. Ben diyorum [faizse] ben ne yapacağım. Onlara (görevlilere) söyledim, onlar dedi yok kesinlikle faiz değil. Dedi bu bizim hizmetimizdir; biz geliyoruz alıyoruz. Diyolar siz suya masraf veriyorsunuz her ay geliyorlar size fatura veriyorlar. Öyle anlattılar bize.” (Hatice)

Faiz ödemediğine kesin olarak ikna olanlar da vardı. Hatta girişimci üyelerden Suzan, işinin kazançlı olmasını ve aldığı yüksek miktardaki kredinin taksitlerini her hafta aksatmadan ödeyebilmesini, kredinin faizsiz olmasına, dolayısıyla haram bir iş yapmamasına bağlıyordu. Beş kişi ise faiz ödediklerinin farkındaydı. Örneğin Nebahat, ilk başta “hizmet bedeli”ne inanmış ve bu nedenle mikro kredi almayı kabul etmişti. Ancak daha sonra kocasının aslında ödedikleri farkın faiz olduğunu öğrenmesiyle, ev içinde bir gerginlik yaşanmış ve kayınvalide tarafından bir daha mikro kredi alınmaması konusunda baskı uygulanmış.

Kadınlar bunu ister hizmet bedeli ister faiz olarak düşünsün, hemen hepsi alınan miktarı çok fazla buluyor ve ödemelerin her hafta olması yüzünden sıkıntı çektiklerini söylüyorlardı. Ancak, ne kadar şikâyetçi olsalar da mikro kredi almaya devam ediyorlardı. Sadece üç kişi mikro krediyi birer kere almış ve bir daha almayı düşünmemişlerdi. Geri kalanlar ise borçlarını ödedikten sonra yeniden almaya devam etmişlerdi. Örneğin beş dönem mikro kredi çeken Cane, artık mikro kredi almak istemediğini, ama bu durumun bir “bağımlılığa” dönüştüğünü söylüyordu:

“Ya alışkanlık yapıyor sigara gibi. Valla alışkanlık yapıyor. Paran (borç) bitmeden çekmeye çalışıyorsun. Öyle bir şey yani ha (...) Güzel değil aslında. Sonuçta bu fazlasıyla geri dönüşümlü ödüyorsun. Yani güzel bir yönü yok. Ama diyorum ya resmen nikotin gibidir, vazgeçemiyoruz da.” (Cane)

Yüksek faiz oranına rağmen mikro kredinin pek çok kişi tarafından defalarca alınması ve hatta daha bir kredinin ödemesi bitmeden diğerinin alınmaya çalışılması, çaresizlikten kaynaklanan bir durumun bağımlılığa dönüştüğünü gösteriyor. Kadınların çoğu zaman ihtiyaçlarını karşılamak için başvurdukları bu mekanizma, onları kırk altı hafta süren bir faizli borç sürecinin yükümlüleri haline getiriyor.

Sonuç Yerine: Mikro kredi Programlarını Nasıl Anlamlandırabiliriz?

Son otuz yılda finansal sermayenin ve burjuvazinin kalkınmacı ve Keynezyen dönemde çalışan sınıfların elde ettiği payı geri alma girişimi olarak anılan neoliberalizmin güç kazanması, istihdam ve refah sağlaması beklenen devlet kurumunun yükünü hafifleten ve kişilerin kendi refahını ve kendi istihdamını sağlamakla yükümlü olduğunu savunan söylem ve pratikleri de beraberinde getirmiştir (Arrighi, 1994; Harvey, 2005). Mikro kredi, bu söylem ve pratiklere çok iyi bir örnek teşkil etmektedir. Sosyal devlet uygulamalarının neoliberal politikalar karşısında alaşağı edilmesi sonucu şiddetlenen yoksulluğa yönelik “çözüm”, yine bu ideolojinin kurallarıyla belirlenmiş ve böylelikle serbest piyasa ve sivil toplum kuruluşları ekseninde işleyen mikro kredi programları piyasaya sürülmüştür. Bu uygulamalarla beraber, hayatta kalabilmek için kendi başının çaresine bakan ve kendi yolunu devletten hiçbir yardım almaksızın çizen yoksullar, enformel ekonomiyle tanımlanır ve özdeşleşir hale gelmiştir. Dahası sivil toplum kuruluşları yoluyla enjekte edilen mikro krediyle beraber yoksulların hayatta kalma yolları, onları güçlendiren yollar olarak da nitelendirilmiştir (Elyachar, 2002: 497).

Devlet sosyal yardım yapmak yerine, bedeli yoksullar tarafından faiziyle ödenen bu programları desteklemektedir. Pratikte ise –en azından Batman örneğinde- mikro kredinin bir sosyal yardım gibi işlediğini, çünkü çok yoksul ailelerin bununla temel ihtiyaçlarını karşıladıklarını görüyoruz. Diğer yandan yoksullara fırsat verilmesi –yani sermayeye eriştirilmesi- durumunda onların yoksulluk duvarını yıkmaya ve hayatlarını değiştirmeye hazır oldukları (Yunus, 2004) gibi söylemlerle beraber, yoksulluk yapısal ve sistemle ilgili bir sorun olma görünümünden çıkarılıp bireysel bir soruna dönüştürülüyor.

Yoksulluğu azaltma amacıyla ortaya çıkmış olsa da –ki bu hikâyenin sadece bir kısmı- Weber’e (2004) göre, mikro kredi yaklaşımı stratejik olarak küresel politik ekonomiye içkindir ve esas olarak finansal sektörün küresel ölçekte serbestleşmesini kolaylaştırmaya hizmet etmektedir (Weber, 2004: 356). Dünya Bankası eski başkanı James D. Wolfensohn’un, “Mikro kredi programları dünyanın en yoksul insanlarına ve köylerine pazar ekonomisinin canlılığını getirmiştir” sözlerine baktığımızda, mikro kredi aracılığıyla kırsal bölgelere dek piyasa yaratma amacının zaten var olduğunu görüyoruz.

Mikro krediyi “yoksulluğu azaltma” ve “yoksul kadınları güçlendirme” söylemleriyle normatif bir çerçeveye oturtmak ise, finansal sektörün kırsal bölgelere dek yayılmasını kolaylaştırıyor ve bu girişimleri haklılaştırıyor. Grameen Grubu’nun otuz yıldan fazla süredir uyguladığı mikro kredi programlarının yoksullukla mücadele deneyiminden üretilen “sosyal girişimcilik” (social business) kavramı da, Yunus’un “sosyal bilinçle işleyen kapitalizm” olarak adlandırdığı Grameen yaklaşımının bir yansımasıdır (Yunus, 1998: 63).

Sosyal girişim için yatırımda bulunan şirketler ne kar ne de zarar ediyor; sadece şirket sahiplerinin yatırdıkları parayı geri dönüştürebiliyorlar. Burada amaç, yoksulların da mal ve hizmetlere ulaşmalarını mümkün kılarak topluma hizmet etmek ve yoksulların yaşam koşullarını iyileştirmek (Yunus, Moingeon ve Lehmann-Ortega, 2010: 311). Yunus bu pratiklerle, kapitalizmin sadece daha fazla kazanca ve fayda maksimizasyonuna dayalı olmadığını kanıtlamaya çalışıyor ve yatırımcılara, topluma hizmet eden işler yapmaları halinde daha mutlu, çok boyutlu ve yaratıcı insanlar olacaklarını vaat ediyor. Yunus’a göre, eğer isabetli finansal ve sosyal girişimler yaratılırsa, sosyal olarak bilinçli girişimciler piyasada etkili bir güç haline gelebilirler (Yunus, 1998: 62).

Mikro krediyle beraber sosyal girişimciliğin Türkiye’de holdingler, bankalar ve yatırımcılar tarafından benimsenmesi bize şunu düşündürüyor: Neden şirketlerin, yoksulların yaşam koşullarını iyileştirmek ve topluma hizmet etmek gibi amaçları olsun? Bir kere, bu girişim

büyük şirketler ve sahipleri için hem bir tür reklam fonksiyonu görüyor hem de yarattıkları “sosyal sorumluluk bilinci” görüntüsü itibarlarını artırıyor. Bununla beraber Grameen Bank’ın ne kadar başarılı olduğunu anlatan tanıtım öyküsü, etkin ve güç sahibi uluslararası sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler⁹ tarafından yaygınlaştırılarak bu sefer sadece programın hedeflediği yoksullara değil toplumun tüm kesimlerine ulaşıyor. Sosyal girişimciliğin faydaları özellikle gençlere anlatılıyor ve nasıl yoksullara kendilerini yoksulluktan ve işsizlikten kurtarmaları gerektiği öğretiliyorsa, orta ve üstü eğitim alma şansına sahip gençlere de farklı girişimcilik alan ve biçimlerin olabileceği gösterilmiş oluyor. Böylelikle neoliberal kapitalizmin piyasa, kar, girişimcilik gibi değerleri sorgulanmadan kapitalizmin yaratmış olduğu sosyal adaletsizlik ve yoksulluk gibi dertlerden kurtulmanın mümkün olduğu inancı pekiştiriliyor.

Tüm bu meselelerin yanı sıra, mikro kredinin kadın boyutunun hangi sorunları barındırdığı büyük bir önem taşıyor. Bu çalışmada Batman örneği üzerinden, mikro kredinin kadınların yaşamlarını dönüştürmekten son derece uzak olduğunu belirtmeye çalıştık. Dahası, kadınları ev içi sorumluluklarının devamı olan işlere yönlendirmek ve zaten ev içinde ağır olan iş yüklerine bir de borç sıkıntısını ekleyerek yüklerini iki kat artırmak gibi bir durum söz konusu. Kadınların daha sadık ve itaatkâr oldukları için borçlarını düzenli ödedikleri ve öncelikle hanelerinin refahını düşündükleri gibi yargılar, kadının ikincil konumunun yeniden onaylanması ve daha fazla meşrulaştırılması anlamına geliyor.

Başta Yunus olmak üzere tüm mikro kredi uygulayıcıları, kadınları hedeflemenin nedenlerini “Kadınlar hane refahından sorumludur ve sadıktır, ama erkekler toplantılara katılmaz, borcunu ödemez ve keyfine bakar çünkü dışarıda özgürlüğü vardır.” gibi gerekçelere bağlamaktadırlar. Ancak kadınların tarihsel olarak baskı altında tutulmasına dayanak oluşturan şey de, toplumsal cinsiyet rollerinin tam da bu şekilde işliyor olmasıdır. Bu bakış açısı kadını “anne” olarak idealleştirirken, ona yeni birtakım sorumluluklar yükler. İleri sürülen gerekçe ise kadınların daha güvenilir ve fedakâr olmasıdır. Ancak bu özcülük, toplumsal cinsiyet stereotiplerini ve kabullenilmiş rolleri pekiştirerek daha tehlikeli ve nihayetinde daha geriletici bir etki gösterebilir (Isserles, 2003: 48).

Mikro kredi mekanizması kadın emeğini piyasalaştırırken, bunu kadının toplumsal yeniden üretimdeki rolleri üzerinden yaparak kadın emeğini enformel istihdam biçimiyle uyumlu hale

⁹Türkiye’deki üniversitelerde de son yıllarda sosyal girişimcilik dersleri ve konferansları vermeye başlandı. Örneğin 2011 yılında Okan Üniversitesi’nde “Muhammad Yunus Uluslararası Mikrofinans ve Sosyal Girişimcilik Merkezi” açıldı. İmza törenine Muhammad Yunus, Egemen Bağış ve Fatma Şahin katıldı. (http://www.dha.com.tr/2006-nobel-baris-odulu-sahibi-prof-dr-muhammed-yunus-okan-universitesinde_245866.html)

getiriyor (Ergüneş, 2011: 209). Örneğin Yunus (1998), mikro kredi alan kadınlar için “Evini ve çocuklarını bırakmadan, yeni bir beceri öğrenmeye ya da bir işe adapte olmaya ihtiyaç duymadan yapabileceğinin en iyisini yaparak para kazanıyor” diyor (Yunus, 1998: 59). Yunus’un kadınlara uygun gördüğü bu çalışma biçimiyle birlikte, ev içinde gerçekleştirilen işin kadın işi inancı olduğu pekiştirilmekte ve ev içindeki sorumlulukları değişmeden, kadınlar istihdama ancak enformel olarak dahil olabilmektedirler (Ergüneş, 2011: 209).

Son olarak, mikro kredi sosyal vatandaşlığı ve kadınların ihtiyaçlarını neoliberal gündemle uyumlu hale getiren bir devlet stratejisi olarak da kabul edilmelidir. Burada yoksul kadınlar mikro krediyi akıllıca kullanıp bir işe yatıran ve böylelikle ailelerin refahını geliştiren birer “girişimci özne” olarak tanımlanmaktadır (Rankin, 2001: 20). Neoliberal mantıkta herkesin kendi refahından sorumlu olduğu inancı mikro krediler yoluyla kadınlara empoze edilmekte ve aslında yoksulluktan kurtulmasalar bile en azından “iyi fakir” olmaları beklenmektedir. TGMP’nin Grameen Bank’ın “16 karar”ından¹⁰ uyarladığı ve kadınlara mikro kredi almadan önce katıldıkları eğitim programlarında ezberletilen “10 karar”^{a11} baktığımızda, onlara kendilerini ve ailelerini yoksulluktan kurtarma, çok çalışma, disiplinli, çalışkan, temiz ve tok olma gibi sorumlulukları olduğu öğretilmektedir. Bu anlamda mikro kredi, her daim bir “risk” kategorisinde yer alan yoksulların disipline edilmesi –daha doğrusu yoksulların kendi kendilerini disipline etmeleri- işlevini de görmektedir.

¹⁰Grameen Bank’ta 16 karar sırasıyla şöyledir: 1. Grameen Bank’ın dört prensibini takip edeceğiz ve ilerleteceğiz – Disiplin, birlik, cesaret, çok çalışma. 2. Refahı ailemize getireceğiz. 3. Harap olmuş evlerde yaşamayacağız. Evlerimizi tamir edeceğiz ve en kısa zamanda yeni evler yapmak için çalışmalarda bulunacağız. 4. Yıl boyunca sebze yetiştireceğiz. Bunları yeterince yiyeceğiz ve arta kalanları satacağız. 5. Ekin sezonu boyunca mümkün olduğunca çok tohum dikeceğiz. 6. Aile nüfusunu küçük tutacağız. Harcamalarımızı azaltacağız. Sağlığımıza dikkat edeceğiz. 7. Çocuklarımızı eğiteceğiz ve onların kendi eğitimleri için para kazanabilmelerini sağlayacağız. 8. Çocuklarımızı ve çevremizi daima temiz tutacağız. 9. Çukur tuvaletler inşa edeceğiz ve kullanacağız. 10. Suyu borulu kuyulardan içeceğiz, eğer bu mümkün değilse suyu kaynatacağız ya da şap kullanacağız. 11. Ne oğullarımızın düğününde çeyiz alacağız ne de kızlarımızın düğününde çeyiz vereceğiz. Merkezlerimizi çeyiz lanetinden uzak tutacağız. Çocuk evliliği yapmayacağız. 12. Ne kimseye haksızlık yapacağız ne de bize haksızlık yapılmasına izin vereceğiz. 13. Daha yüksek gelir için daha büyük yatırımları ortak olarak üstleneceğiz. 14. Birbirimize yardım etmek için her zaman hazır olacağız. Biri zor durumda kaldığında hepimiz ona yardım edeceğiz. 15. Herhangi bir merkezde aksaklık varsa, hep beraber gidip disiplini sağlamaya yardım edeceğiz. 16. Tüm sosyal aktivitelerde kolektif olarak yer alacağız.

¹¹TGMP’de 10 Karar sırasıyla şöyledir: 1. TGMP’nin dört prensibini takip edecek ve ilerleteceğiz. “disiplin, birlik, cesaret, çok çalışmak.” 2. Verimli çalışarak ailemizin refah seviyesini yükselteceğiz. 3. Aile nüfusunu bakabileceğimiz sayıda tutacağız ve harcamalarımızı en aza indireceğiz. 4. Çocuklarımızı eğiteceğiz ve onların eğitimi için gerekli parayı kazanacağız. 5. Kaynaklarımızı israf etmeden mümkünse, yıl boyunca tarım yapacağız. 6. Her zaman birbirimizin yardımına koşacağız. Herhangi birimiz sıkıntıda ise hepimiz ona yardım edeceğiz. 7. Herhangi bir mikrokredi merkezinde aksaklık ve disiplinsizlik varsa onu düzleteceğiz. 8. Hiç kimseye haksızlık etmeyeceğiz ve hiç kimsenin bize haksızlık etmesine izin vermeyeceğiz. 9. Çocuklarımızı ve çevremizi her zaman temiz tutacağız. Harap olmuş evlerde yaşamayacağız ve en kısa zamanda yaşanabilir bir ev sahibi olmaya çalışacağız. 10. Sürekli olarak işimizi geliştirmenin yollarını araştıracağız. Korku ve endişelerimizi yok edeceğiz.

KAYNAKÇA

Adaman, Fikret ve T. Bulut (2007) *Diyarbakır'dan İstanbul'a 500 Milyonluk Umut Hikayeleri Mikro kredi Maceraları*, İstanbul: İletişim.

Arrighi, Giovanni (1994) *The Long Twentieth Century*, Londra: Verso.

Buğra, Ayşe (2007) "Yoksullukla Mücadele Yöntemi Olarak Mikro kredi: Acıklı Bir Hikâye", *Sosyal Politika Forumu Bülteni*, Sayı 2 (Ocak).

Cockburn, Alexander (2006) "The Myth of Microloans", *Weekend Edition*, <http://www.counterpunch.org/cockburn10202006.html>, 06.01.11.

Elyachar, Julia (2002) "Empowerment Money: The World Bank, Non-Governmental Organizations, and the Value of Culture in Egypt", *Public Culture*, 14 (3): 493-513.

Ergüneş, Nuray (2011) "Kadınlara Yönelik Kredi Biçimleri ve Kadın Emeğinin Enformelleşmesi", *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği* içinde, İstanbul: Sav.

Harvey, David (2005) *A Brief History of Neoliberalism*, New York: Oxford University Press.

Isserles, Robin G. (2003) "Microcredit: The Rhetoric of Empowerment, the Reality of Development As Usual", *Women's Studies Quarterly*, 31 (3-4): 38-57.

Karim, Lamia (2008) "Demystifying Micro-credit: The Grameen Bank, NGOs, and Neoliberalism in Bangladesh", *Cultural Dynamics*, 20 (1): 5-29.

Lofça, İzzet, A. H. Aydın, S. Güngör ve Ö. Büyükyenigün (2010) *Mikro kredi ve Yoksulluk: Yoksulluğun Olmadığı Bir Dünyaya Doğru*, Kahramanmaraş Valiliği.

Moghadam, Valentine M. (2005) "The 'Feminization of Poverty' and Women's Human Rights", *Social and Human Sciences Papers in Women's Studies/ Gender Research* (2).

Rankin, Katherine (2001) "Governing Development: Neoliberalism, Microcredit, and Rational Economic Women", *Economy and Society*, 30 (1): 18-37.

Türkiye Grameen Mikro kredi Programı (2008) *10,000'inci Üyeye Mikro kredi*, Ankara.

Türkiye İsrافی Önleme Vakfı Mikro kredi Merkezi-TGMP (2012) *Yasal Mali Tablolar ve Bağımsız Denetçi Raporu*, <http://www.tgmp.net/Raporlar/e064d35d-c987-4686-9239-b8cc5ef6ee9a.pdf>.

Weber, Heloise (2004) “The 'New Economy' and Social Risk: Banking on the Poor?”, *Review of International Political Economy*, 11(2): 356-386.

Yunus, Muhammad (1998) “Poverty Alleviation: Is Economics Any Help? Lessons from the Grameen Bank Experience”, *Journal of International Affairs*, 52 (1): 48-65.

Yunus, Muhammad (2004) “Grameen Bank, Microcredit and Millennium Development Goals”, *Economic and Political Weekly*, 39 (36): 4077-4080.

Yunus, Muhammad, B. Moingeon ve L. Lehmann-Ortega (2010) “Building Social Business Models: Lessons from the Grameen Experience”, *Long Range Planning*, 43 (2-3): 308–325.